

ЯВИЩА АГРЕСІЇ Й АГРЕСИВНОСТІ ТА ЇХНІ ПРОЯВИ У КОМАНДНИХ ВИДАХ СПОРТУ

PHENOMENA OF AGGRESSION AND ITS EVIDENCE IN TEAM SPORTS

Багато видів спорту вимагають від учасників прояву агресивності в межах правил та умов, але є і такі види, в яких вираження агресивності може межувати з абсолютною її відсутністю. Таким чином, у спорті, як і в житті, деякі проблеми потрібно вирішувати з використанням агресивності в дозволених межах, інші ж неможливо вирішити, не проявивши агресію. Деяким спортсменам важко стримувати агресивність у межах прийнятних спортивних правил і меж, тому багато спортивних спостерігачів висловили свою стурбованість щодо зростаючої кількості бійок, які виникають у змаганнях із баскетболу серед студентських груп. До того ж, погіршення спортивної діяльності часто виникає саме при репродукованні агресивності спортсмена на самого себе. У цих випадках спортсмен занадто винить себе, коли в нього все виходить не так, як потрібно.

У сучасному спорті агресивні дії переважно розглядаються у поведінковому аспекті, бо саме специфічна поведінка людини є наслідком функціонування психіки в конкретних умовах життєдіяльності, що має свої специфічні прояви в кожній із трьох категорій психічних явищ – процесів, умов і властивостей. Здібність спортсмена до агресивних тенденцій утворюється задовго до того, як він починає пов'язувати своє життя зі спортом. Це утворення відбувається різними способами, наприклад, батьки стимулюють агресивність безпосередньо або демонструють приклад відповідної поведінки щодо інших і навколишнього середовища. Такі діти, які бачать прояви агресивності у дорослих, у майбутньому швидше за все скопіюють цю форму поведінки.

Вміння управляти агресивністю є одним із найважливіших завдань у всіх видах спорту. Численні дані про психологічні особливості спортсменів і не спортсменів говорять про значні відмінності у рівнях вираження ряду особистих якостей. Виходячи з даних подібного аналізу явища агресивності, слід зазначити, що спортивні тренери повинні робити практичні висновки щодо правильного напрямку дій спортсменів і контролювати їх агресію. Спортсмени повинні показувати агресивність лише відповідно до правил конкуренції та загальноприйнятих норм поведінки, особливо в іграх проти сильних суперників і при втраті контролю над певними ситуаціями.

Ключові слова: агресія, агресивність, спорт, спортивні змагання, командні види спорту.

Many sports require manifestations of aggressiveness within the rules and conditions, but there are sports in which the expression of aggressiveness may adjoin with its absolute absence. Thus, in sports, as in life, some problems need to be solved with the use of aggression in the allowed range, while others are impossible to solve without showing aggression. Some of the athletes hard to keep aggression within acceptable sport rules and boundaries, so many observers expressed their concern about the growing number of fights that occur in competitions on basketball among student groups. In addition, the deterioration of sports activity frequently arises as reproduction of the aggressiveness of the athlete himself. In these cases the athlete is too blames himself, when it all turns out as it should.

In modern sport the aggressive actions are mainly considered most often in behavioral aspect, because the specific human behavior is a consequence of mental functioning in specific conditions of vital activity, which has its specific manifestations in each of the three categories of mental phenomena, processes, conditions and properties. The ability of an athlete to aggressive tendencies is formed long before he begins to connect his life with sport. This education occurs in a variety of ways, for example, parents stimulate aggression directly or exist an example of an appropriate behavior with respect to others and the environment. These children, who see the manifestation of aggressiveness in adults, in future most likely will copy this vicious form of behaviour.

The ability to control aggression is one of the most important tasks in all of sports. Numerous information about the psychological characteristics of athletes and non-athletes, considerable differences in the expression levels of a number of personal qualities. Based on data from a similar analysis of the phenomenon of aggressiveness, it should be noted that athletic trainers should draw practical conclusions regarding the proper course of action athletes and control their aggression. Athletes need to be aggressive with strictly in accordance with the competition rules and accepted norms of behavior, especially in games against strong opponents and with the loss of control over certain situations.

Key words: aggression, aggressiveness, sport, sports, team sports.

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.1-14>

Осіпцов А.В.,

докт. пед. наук,
професор кафедри фізичного
виховання, спорту та здоров'я людини
Маріупольського державного
університету

Фролова О.О.,

старший викладач кафедри фізичного
виховання, спорту та здоров'я людини
Маріупольського державного
університету

Кордубан Т.В.,

асистент кафедри фізичного виховання,
спорту та здоров'я людини
Маріупольського державного
університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Багато видів спорту вимагають від учасників прояву агресивності в межах правил та умов, але є і такі види, в яких вираження агресивності може межувати з абсолютною її відсутністю. Таким чином, у спорті, як і в житті, деякі проблеми потрібно вирішувати з використанням агресивності в дозволених межах, інші ж неможливо вирішити, не проявивши агресію. Деяким спортсменам важко стримувати агресив-

ність у межах прийнятних спортивних правил і меж, тому багато спортивних спостерігачів висловили свою стурбованість щодо зростаючої кількості бійок, які виникають у змаганнях із баскетболу серед студентських груп. До того ж, погіршення спортивної діяльності часто виникає саме при репродукованні агресивності спортсмена на самого себе. У цих випадках спортсмен занадто винить себе, коли в нього все виходить не так, як потрібно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні західні дослідники такого явища, як агресія у спорті, накопичили великий матеріал для аналізу, висновків і рекомендацій. Так, Дж. Рассел розглядає прояви агресії у спорті з психологічного погляду, так само, як і Дж. Тененбаум, який концентрує дослідження не тільки на проявах агресії, а й аналізує прояви сили, потужності, волі спортсменів. Водночас досліджень узагальнюючого характеру на пострадянському просторі, присвячених аналізу такого явища, як агресія, та його проявів безпосередньо у командних видах спорту, немає.

Мета статті полягає в аналізі такого явища, як агресія, та його проявів безпосередньо у командних видах спорту.

Виклад основного матеріалу. Агресивність при безпосередньому контакті з іншими може проявляти не тільки людина, адже багато природних і лабораторних досліджень тварин, що знаходяться на різних ступенях еволюційного розвитку, були направлені саме на вивчення агресивності взагалі. Новонароджені, як люди, так і деякі тварини, після появи на світ не виявляють одразу ніякої ворожості до навколишнього середовища. Будучи дітьми, вони гарно поведуться з батьками, іншими членами сім'ї, а також зі своїми ровесниками, але з плином часу все-таки починають проявляти швидкоплинну агресивність, особливо при труднощах у задоволенні власних потреб. У процесі дорослішання більшість стає занадто агресивними, адже саме тоді у дитини формуються агресивні ознаки, які виражаються на подальших ступенях розвитку. Подібне формування проходить кількома способами. По-перше, батьки заохочують агресивність дітей або наводять приклади зі схожою поведінкою щодо інших і навколишнього середовища. Тому діти, простежуючи агресивність у дорослого, яка є значимою й авторитетною для них, зазвичай переймають цю модель поведінки. По-друге, батьки карають своїх дітей за прояв агресії, проте рядом досліджень виявлено, що батьки, які розумно вгадують агресивність дітей, здатні виховати у них уміння контролювати себе в ситуаціях, що провокують агресивну поведінку; батьки ж, які взагалі ніколи не карають дітей за прояв агресивності, швидше за все виховують їх надмірно агресивними. Найчастіше батьки по-різному реагують на агресивну поведінку дітей, залежно від того, на кого вона направлена: на самих батьків чи на однолітків. Зазвичай за агресивність щодо дорослої людини дитину карають більш суворо, ніж щодо ровесників або друзів по грі.

У деяких шкалах оцінки особистісних ознак існують підшкали, що оцінюють агресивність. Різні вчені застосовують проективні тести, такі як тест незавершених пропозицій, фрустраційний тест Розенцвейга. Шкала агресивності Дюрки є самооцінною анкетною, що складається із 75 питань, метою яких є оцінка ступеня агресивності згідно

із зовнішніми реакціями респондента. Така шкала має підшкалу т. зв. «нападу», що є одним із найкращих способів вимірювання фізичної агресивності. Вона включає в себе такі фрази, як: «Якщо хтось вдарить мене першим, то я відповім йому тим самим» або «Коли я втрачаю самоконтроль, можу дати ляпас» [2, с. 134].

Нерідко науковці застосовують різні методики, що використовуються для визначення ворожості й агресивності. Наприклад, суб'єктам кажуть, що, якщо вони натиснуть кнопку або повернуть важіль, то їх «суперник» відчує легкий удар електричним струмом. Іноді суб'єктів переконують у тому, що вони можуть завдати противнику різного ступеня дискомфорту, натиснувши кнопку або повернувши важіль. За допомогою цього прийому можна простежити вплив різних факторів, пов'язаних з агресивністю. Наприклад, вивчити ступінь фрустрації, яку випробуваний суб'єкт здатний винести до фізичного прояву агресивності, дослідили терапевтичний ефект від прояву агресивності щодо суб'єкта, який нещодавно зазнав дії фрустрації, або карав суб'єкта, котрий зараз тримав руку на важелі. Для найкращого вимірювання агресивності та ворожості використовуються комплексні проективні й об'єктивні тести, а також способи спостереження, розглянуті вище [2, с. 134]. Найбільш надійними показниками агресивності у спорті є спостереження тренера за спортсменами, які проявляють агресивність безпосередньо у професійній діяльності. У деяких видах спорту прямий прояв агресивності є продуктивним, а в інших – не тільки непродуктивним, але, можливо, і небажаним.

Важко визначити, чи вибирає індивід з агресивними нахилами сам вид спорту й ігрове амплуа в команді, яка потребує прояви агресивності, або ж заняття певним видом спорту якимось чином сприяє формуванню агресивності. Як тренери, так і глядачі та спортсмени очікують від учасників, що виконують у команді певну дію, проявів агресивності, якщо останні домагаються визнання й успіху.

У дослідженні, проведеному Дж. Расселом, була зроблена спроба з'ясувати, чи дотримуються тренери певних стереотипів щодо особистісних характеристик, маючи на увазі агресивність у гравців, котрі виконують різні функції. Результати психологічного тестування певною мірою підтвердили залежність стереотипного рейтингу гравців від їх ролі в команді. Автор показує, що один із двох факторів може вплинути на результати дослідження. Наприклад, тренери могли б розглянути агресивного спортсмена, оскільки він виконував певну роль у команді або самі гравці могли б виконувати відповідні ролі, знаючи, які дії чекають на них [4, с. 78]. Цей метод було запропоновано, щоб очікування тренера та його сприйняття поведінки не були налаштовані лише на те, чим насправді є спортсмен або, принаймні, як він сприймає себе.

Дж. Тененбаум, котрий провів подібне дослідження, сприймав спортивну групу як своєрідне суспільство в мініатюрному вигляді, що містить ті самі розчарування, просування та взаємодію, яка також спостерігається у соціальних групах. Він передбачив, у яких спортивних ситуаціях можна очікувати агресивної поведінки спортсменів. Він взяв особисті (неетичні) порушення правил (фолів), словесної та фізичної агресії, й отримав такі дані:

1. Команди, що програли, роблять більше порушень, ніж переможці. Таким чином, ми спостерігаємо розчарування, викликане поразкою, яке і провокує агресивну поведінку.

2. Команди, що грають на своїй території, дозволяють менше порушень, ніж ті, які грають на чужій. Тененбаум пояснює це як тенденцію відвідувачів сприймати себе у ворожому середовищі.

3. Порушень значно менше, коли, наприклад, футбольна команда має велику кількість точок або забитих голів порівняно з менш продуктивними матчами. Автор вважає, що з кожною досягнутою метою або перемогою відбувається зменшення психічної напруженості та реструктуризації відносин у команді, тоді як із невеликою кількістю перемог напруга знаходиться на високому рівні, що і призводить до агресивності в більшій кількості. Ця обставина пояснює більш високий рівень розчарування від гри, а також відсутність здатності грати агресивно, не порушуючи правил. Таким чином, команди, які займають нижчі місця в рейтингу, діють більш агресивно, ніж переможці.

4. Достатньо поширеною причиною розвитку агресії у командах є розподіл на «вищих» і «нижчих». У такому разі агресивність у команді допускається, особливо з боку тих, на кого спрямована «сила» більш авторитетних членів групи [5, с. 4].

У цьому дослідженні спортивної агресії були виявлені інші, непрямі фактори, що також певною мірою впливають на кількість порушень із боку спортсменів. Наприклад, команди, які займали верхні та нижні місця, допускали більше порушень, ніж ті, що займали середні місця. Автор наголосив, що гравці кращих команд зазвичай напружені і більш агресивні, тому що вони бояться втратити можливість виграти чемпіонат або втратити призові місця, а слабкіші команди бояться лише одного – бути останніми у своєму регіоні та залишити цю лігу [5, с. 6]. На відміну від них, команди, що знаходяться в середині турнірної таблиці, далекі від цих хвилювань і допускають менше порушень. В іграх із приблизно рівним балом, де практично немає боротьби, зазвичай існує менше порушень і грубості, ніж коли різниця в рахунку більш виражена. У першому випадку спортсмени прагнуть перемогти і тому не дозволяють собі надмірної агресивності, а коли різниця в оцінці велика, необхідність агресії мінімальна.

Тененбаум вказав на проблеми, пов'язані з рівнем агресивності у спорті, визначеним ним під час аналізу чисельності порушень. Він відзначає «ланцюгову реакцію», що пояснюється як залежність від порушень на початку гри з порушеннями у наступних етапах. Підсумовуючи ці результати, науковець дійшов висновку, що агресивність у спортивних командах із соціологічного та психологічного погляду є адекватним явищем.

Таким чином, ми бачимо, що на порушення правил гри і розвитку агресивності впливають чотири основні фактори: перемога або, навпаки, програш команди; гра команди на своїй / чужій території; різниця в обліковому записі; місце команди суперників у турнірній таблиці.

У багатьох видах спорту, де існує прямий фізичний контакт, необхідні різні форми контролю над фізичною агресією. На відміну від боксерів і бійців, які борються до крові за перемогу, футболісти не повинні приєднуватися до агресивних положень на полі, адже це ускладнює правила та роботу суддів [1, с. 109]. На жаль, за межами спортивного поля, де немає контрольованих органів і численних вболівальників, прояви агресії можна спостерігати від представників найбільш масового та вражаючого спорту.

З самого початку будь-який спорт вже є агресивним, оскільки спортсмени в конкурсах прагнуть поразки своїх суперників. Водночас спорт також є ключем до соціалізації та освіти, оскільки в такому процесі виникають різноманітні міжособистісні відносини. Таким чином, можна зауважити, що спорт є елементом соціального простору, в якому змінюються індивідуальні відносини. Агресивністю у спорті називається спеціальна здатність особистості виявлятися готовою вирішити конфліктні ситуації з агресивними діями. Різниця у концепціях «агресія» й «агресивність» приводить до висновку, що агресивні дії суб'єкта не є прямим доказом агресивності особистості; з іншого боку, людська агресивність не завжди проявляється в явно агресивних діях. Прояв або не прояв агресивності є результатом складної взаємодії різноманітних факторів, які, наприклад, демонструють, що у спортсменів набагато більш виражені такі риси, як конфліктність і агресивність порівняно з людьми, які далекі від спорту.

Наукова класифікація визначає чотири різні типи агресивної поведінки:

1. Агресія як намір.
2. Агресія як тип поведінки.
3. Агресія, спрямована на все живе.
4. Агресія, виражена в нанесенні ушкоджень і образ [3, с. 92].

Термін «агресія» у спортивному напрямі часто застосовується для позначення насильницьких дій, які перетворюються на ворожу агресію, головною метою якої є заподіяння страждань жертві.

Зазвичай така агресія швидше за все стосується емоційних особливостей спортсменів. Проте науковцями визнаються і форми позитивної агресії, такі як:

1. Інструментальна.
2. Доброякісна.
3. Конструктивна.

Перший тип – інструментальна агресія – спостерігається здебільшого в ігрових видах спорту і може допомогти в отриманні стратегічної переваги у грі, адже вона проявляється лише на високому професійному рівні спортсменів, котрі для досягнення спортивних перемог володіють такими якостями, як:

1. Висока агресивність.
2. Особливі емоції.
3. Впевненість у своїх силах.
4. Високий рівень запитів.
5. Максимальна потреба в досягненнях.

Зазвичай агресивний прояв проявляється через фрустрацію, яка збільшує рівень збудження і гніву, що і вихлюпується у страхітливий акт агресії. Агресія зазвичай розглядається як акт нападу, й об'єктом нападу може бути людина або предмет. Дослідники питання агресивності у спорті пропонують кілька теорій її виникнення:

1. теорію інстинкту;
2. теорію потягу;
3. теорію розчарування;
4. теорію стану фрустрації;
5. теорію соціального навчання;
6. комбіновану теорію.

Із вищезазначених пунктів можна виділити різні види агресії:

1. відкриту, яка поділяється на ініціативну, випадкову, фізичну та пряму;
2. приховану, що поділяється на оборонну, довільну, вербальну та невербальну.

Питання агресивності у спорті в сучасному світі дуже актуальне, тому є безліч тлумачень цього терміна. Ми наведемо найбільш поширені з них:

1. Агресія – насильницькі дії.
2. Агресія – реакція на стрес.
3. Агресія – дія, спрямована на захоплення влади.
4. Агресія – завдання шкоди індивіду.
5. Агресія – поведінка, що завдає шкоду іншим людям.
6. Агресія – нанесення шкоди та збитків.
7. Агресія – реакція на збудження, викликане фрустрацією.
8. Агресія – образа або заподіяння шкоди іншим людям [3].

Сучасні вчені визначають агресію як особливий психологічний емоційний стан, адже відомо, що не за всіма агресивними діями криється агресивна особистість, тоді як агресивність окремих людей теж не завжди проявляється у виразно агресивних діях.

У сучасному спорті агресивні дії переважно розглядаються у поведінковому аспекті, бо саме специфічна поведінка людини є наслідком функціонування психіки в конкретних умовах життєдіяльності, що має свої специфічні прояви в кожній із трьох категорій психічних явищ – процесів, умов і властивостей.

Здібність спортсмена до агресивних тенденцій утворюються задовго до того, як він починає пов'язувати своє життя зі спортом. Це утворення відбувається різними способами, наприклад, батьки стимулюють агресивність безпосередньо або демонструють приклад відповідної поведінки щодо інших і навколишнього середовища. Такі діти, які бачать прояви агресивності у дорослих, у майбутньому швидше за все скопіюють цю форму поведінки.

Виміряти масштаби агресивності можна за допомогою спеціальних методів і психологічних випробувань, у яких штучно викликається агресивність людини до інших. Ці психологічні методи дозволяють визначити найбільш помітні агресивні тенденції, які важко помітити шляхом спостережень. Завдяки таким тестуванням сучасна наука дозволяє визначити специфічний тип і напрямки агресивної реакції.

Вміння управляти агресивністю є одним із найважливіших завдань у всіх видах спорту. Численні дані про психологічні особливості спортсменів і не спортсменів говорять про значні відмінності у рівнях вираження особистих якостей. Опитування великих груп спортсменів вищих кваліфікацій показує, що найбільш характерними рисами їх особистості є: 1) сильна емоційна стабільність; 2) впевненість у собі; 3) незалежність; 4) ризикованість; 5) самоконтроль; 6) товариськість.

Висновки. Виходячи з даних подібного аналізу явища агресивності, слід зазначити, що спортивні тренери повинні робити практичні висновки щодо правильного напрямку дій спортсменів і контролювати їх агресію. Спортсмени повинні показувати агресивність лише відповідно до правил конкуренції та загальноприйнятих норм поведінки, особливо в іграх проти сильних суперників і при втраті контролю над певними ситуаціями.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Eron, L.D. Theories of Aggression – From Drives to Cognition. *Aggressive Behaviour*, Plenum Press, Chapter I. NY, 1994. P. 3.
2. Kerr, J.H. Rethinking Aggression and Violence in Sport, Routledge, Oxon, 2005.
3. Richard, C.H. Sport Psychology: Concepts and Applications, New York, 2002.
4. Russell, G.W. Aggression in the Sports World: A Social Psychological Perspective, Oxford University Press, New York, 2008.
5. Tenenbaum, G., Stewart, E., Singer, R.N., Duda, J. Aggression and violence in sport: An ISSP position stand. *The Sport Psychologist*. 1997. № 11. P. 1–7.